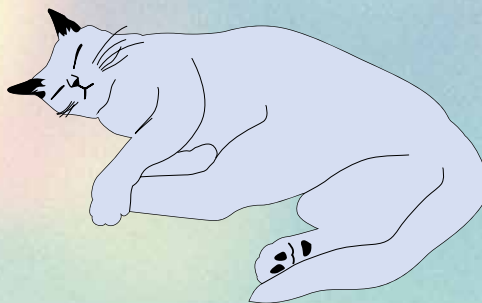

Марія Сердюк

ЩО МИ ~~НЕ~~ ЗНАЄМО ПРО ХАРКІВ?

Видання для дітей середнього і старшого шкільного віку

Київ

2025

УДК 821.161-94(477)

С 32

Сердюк, Марія

С 32 Що ми знаємо про Харків? / Марія Сердюк. – К. : «Агенція «ІРІО», 2025. – 128 с : іл.

ISBN 978-617-7754-84-7

Що ми знаємо про Харків? Не так уже й багато, якщо подумати. Суха подача історії в шкільних підручниках відбиває бажання глибоко занурюватись у цю тему. Тим часом Харків — дуже крутий. Молоде, зухвале, талановите, сміливе, незламне і неймовірно цікаве місто, сповнене легенд, таємниць і захопливих історій.

У цій книжці подано «інакшу» історію Харкова — від часів його заснування й до сьогоднішніх днів. Інакшу, бо місто в ній позиціонується як жива істота — друг, вчитель чи навіть перша любов. Авторка веде діалог із ним у форматі персонального блогу і крізь призму дружніх та душевних розмов показує інше обличчя одного з найбільших міст України.

Для дітей середнього і старшого шкільного віку.

УДК 821.161-94(477)

Всі права застережено.

Жодна частина цієї книжки не може бути відтворена в будь-якій формі без письмового дозволу власника авторських прав.

ISBN 978-617-7754-84-7

© Видавництво «Агенція «ІРІО», 2025

ЗМІСТ

Вступ. Що я знаю про Харків.....	5
Розділ перший. Місто видуманих легенд.....	7
Розділ другий. Місто науки й освіти.....	23
Розділ третій. Місто парків і скверів.....	37
Розділ четвертий. Місто смачної їжі.....	47
Розділ п'ятий. Місто мистецтва.....	61
Розділ шостий. Місто музеїв.....	73
Розділ сьомий. Місто транспорту.....	83
Розділ восьмий. Місто незрозумілих слів.....	93
Розділ дев'ятий. Місто чудових людей.....	99
Правила життя Харкова.....	118
Маршрути Харковом на вихідні.....	125

ВСТУП

ЩО Я ЗНАЮ ПРО ХАРКІВ

Міста — як люди. Або твої, або ні. У вас із ними або perfect match, як із найкращим другом, або «та ну ні, це взагалі не моє».

Харків — моє. Бо рідний. Бо тут я народилася й виросла. Тут відкладала гроші, які батьки давали мені «на булочку» в шкільній їдальні, але замість їжі купувала книжки на Балці — так називається книжковий ринок неподалік станції метро «Історичний музей».

Харків — друг дитинства, який завжди готовий прийняти мене у свої обійми та буде зі мною і в горі, і в радості.

Харків — перша любов, від спогадів про яку серце на хвилюшку стрибає кудись на дно живота.

Харків — митець, що сформував мене як письменницю й подарував усвідомлення того, що написання творів у звичайний зошит можна перетворити на ремесло та заробляти цим на життя.

Харків — цілком жива істота, з якою я веду діалог усе своє свідоме життя. Блукаючи його вулицями, я щоразу говорю з ним і терпляче слухаю тисячі історій про давні часи, сьогодення й людей, які його постійно оточують.

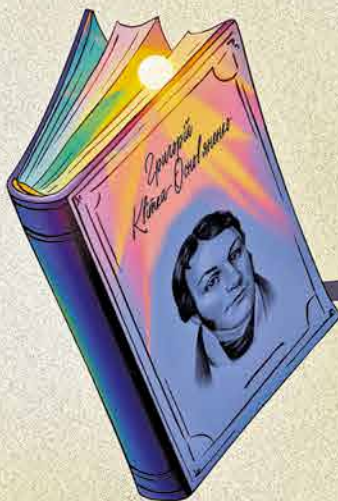
І я дуже щаслива, що маю змогу розповісти ці історії тобі.

A stylized, cursive handwritten signature in black ink, consisting of several overlapping loops and a long horizontal stroke at the end.

Марія Сердюк

- Привіт, мама.
Давно не бачилися!
Ти куди зникла?

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

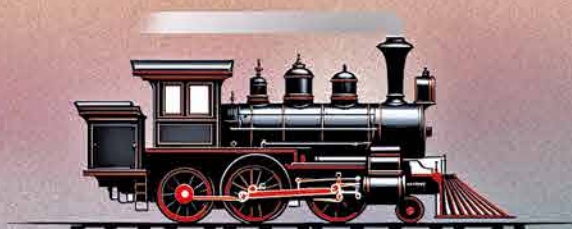
МІСТО

ВИДУМАНИХ

ЛЕГЕНД

— Привіт, мала. Давно не бачилися! Ти куди зникла?

Харків зустрічає мене зграйкою голубів, які метушаться на Привокзальній площі. Вони щільно обліпили сходи будівлі вокзалу і з радісним туркотінням клюють батон, який їм кришить безхатько в брудно-зеленому пальті.

Взагалі-то, якщо не бачити обличчя безхатька та не звертати уваги на засохлі, майже кам'яні плями на одязі, можна подумати, що це якийсь доволі стильний гіпстер. Довге розстібнуте пальто а-ля військовий бушлат, під яким видно сіро-буро-коричневий светр (мабуть, раніше він був помаранчевий). Чорно-білий картатий шарф, намотаний на шию в кілька шарів, крихітна темно-синя в'язана шапочка, що ледве прикриває маківку. З-під неї врізнобіч стирчить розкуйовджене волосся. Червоні вельветові штани в широкий рубчик — схоже, нові, бо яскраві й доволі чисті, але закороткі як на його зріст, бо відкривають щиколотки більше, ніж того потребує гіпстерська мода. З-під штанів майорять доволі нові шкарпетки: одна синя, інша жовта.

— Патріот, — шепоче мені на вухо Харків.

Я сміюся. Дійсно. У цьому весь Харків: навіть безхатьки тут мають вигляд стильний і патріотичний.

Ми перетинаємо Привокзальну площу і заходимо в кіоск «Кулиничі» навпроти фонтану. У Харкові немає «Старбаксу» і навіряд чи колись буде. Та й навіщо, коли всюди, буквально на кожному розі, можна випити кави в «Кулиничках» — мережі кав'ярень із випічкою від харківського хлібного заводу «Кулиничі».

— Хочеш щось до кави? — Харків нахилиється до вітрини, в якій видно тістечка-кошики з пісочного тіста, наповнені білковим кремом.

Я заперечно хитаю головою, аж раптом око чіпляється за пачку рогаликів. На упаковці написано «Рулетики з джемом», але я знаю, що це рогалики — ті самі, з густим варенням, які в дитинстві так смачно було їсти з гарячим чорним чаєм.

*Хочеш побачити Привокзальний
майдан у Харкові?*

**ТУТ МОЖНА КУПИТИ
РОГАЛИКИ "КУЛИНИЧІ"**

— Візьмемо рогалики, — шепоче Ха, обіймаючи мене. — Я ж тебе знаю. Ти точно хочеш їх з'їсти! Може, навіть всю пачку за раз!

— Чуєш, відвали, — я пхаю його в бік, легенько відштовхуючи від себе. — Такий нахабний і самопевний! Звідки ти взагалі такий взявся?

— Можу розказати, — сміється він.

— Ану, — я купую капучино з рогаликами й уможуюся на стільчик біля вікна.

Харків стає поруч — нависає, наче величезний бетонний крук.

— Насправді ніхто достеменно не знає, звідки я взявся.

— Як це? — я сьорбаю каву та відкушую шматочок рогалика.
Смачно!

— Є безліч легенд, і ніхто не знає, яка з них правдива.

— Розкажи! — насправді я чула майже всі, але радо послухаю вкотре. Бо історії, які розповідає мені Харків устами різних людей і вулиць, щоразу обростають новими подробицями.

— Найвідоміша легенда — це, звісна річ, про козака Харька. Але навряд чи він колись існував.

— Та ну, — дивуюсь я. — Йому ж навіть пам'ятник поставили біля Держпрому!

— То й що? Це ще не означає, що він жив насправді. Подейкують, Харько був першим поселенцем на теренах майбутнього Харкова. Насправді його повне ім'я було Харитон, а Харько — то, скоріш за все, його прізвисько. Або лагідне домашнє ім'я, як, скажімо, Олександра називають Сашком.

Чим саме займався той Харько — теж достеменно ніхто не знає. Одні кажуть, що це був простий козак. Інші стверджують, що він був сотником. Хтось подейкує, що він взагалі не мав жодного стосунку до козаків, а був простим пасічником. Тримав вулики з бджолами й торгував медом.

— Може, це був, родич Ющенко? — сміюсь я. Харків хихоче у відповідь. Усі прекрасно знають, що третій Президент України Віктор Ющенко — знаний фанат бджіл і меду. Тому будь-яка згадка цих милих жовто-чорних комах асоціюється в мене саме з ним.

— Хай там як, але нібито саме цей Харько в середині XVII століття на правому березі річки заснував невеличкий хутір, — продовжує

свою оповідку Харків. — Обрана ним місцевість виявилася настільки вдалою і придатною для життя, що сюди потягнулися переселенці з інших місць. Незабаром хутір розрісся, з'явилися нові будівлі. Виникло ціле поселення, яке отримало назву на честь свого засновника — Харків. Таку ж саму назву отримала й річка, на березі якої виникло місто.

— Крута історія. І дуже схожа на правду, — слухаючи, я жую вже п'ятий рогалик.

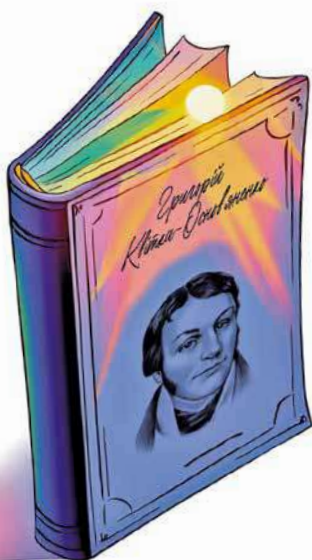
— Може, й схожа. Але жодного документа, який би підтвердив існування Харька, немає. Погодсья, це дивно.

Я погоджуюся. У кав'ярні душно, тож я знімаю шапку й пальто.

— Інша легенда пов'язана з Григорієм Квіткою-Основ'яненком, — Харків продовжує розповідь. За вікном починає дощити. Виходити з теплого кіоску «Кулиничі» немає анінайменшого бажання.

— Так, це той самий Квітка-Основ'яненко, який написав «Конотопську відьму», — очевидно, в моїх очах він читає німе запитання, тому й одразу пояснює. — Свого часу Григорій написав оповідання «Заснування Харкова. Старовинний переказ», в якому описав історію свого роду. Вийшла гарна та романтична історія, але вона була цілковитою вигадкою від початку й до кінця.

*Хочеш почитати оповідання
«Заснування Харкова.
Старовинний переказ»?*

НАВЕДИ КАМЕРУ
СМАРТФОНА
НА QR-КОД

— Почекай, то Квітка-Основ'яненко не мав стосунку до Харкова? — я починаю щось пригадувати зі шкільної програми.

— Чому не мав? Мав. Він народився в селі Основа, там і прожив усе життя.

— Основа? Наша Основа? Там, де нині Харківський аеропорт? — моему подиву немає меж.

— Так, саме там. Основ'яненко — це псевдонім, який він взяв, щоб віддати шану рідному краю. А рід Квіток — один із найстаріших козацьких родів Слобожанщини. Тому в оповіданні «Заснування Харкова» він вирішив пов'язати заснування міста і походження своєї сім'ї. Першим поселенцем, який прийшов на землі сучасного Харкова, Гриць називає свого предка Андрія Квітку. Нібито саме він запрошував переселенців з Наддніпрянської України та розширював поселення. Коли ж переселенців стало багацько, вони вирішили збудувати укріплене місто на горі, обабіч якої протікали річки Харків і Лопань. Утворене місто на загальних зборах вирішили назвати Харків, за назвою однієї з річок.

— Гм, а чому саме Харків, а не Лопань? — я воруху бровами.

— Ніхто того не зна, — Харків усміхається сонячними променями, що зненацька визирають серед хмар і дощу. — Підтвердженнь цьому також ніяких немає. Саме тому історію від Грицька Квітки-Основ'яненка науковці не розглядають серйозно. Це, скоріше, колоритна міська легенда. Друга за популярністю після легенди про козака Харька.

— Друга? Скільки тих легенд взагалі?

— Ще кілька є. Готова слухати далі?

— Авжеж!

Дощ закінчився. Сонце, яке ще десять хвилин тому несміливо визирало крізь сіренькі хмарки, тепер вже нахабно світить на повну, висушуючи калюжі на асфальті. Я вдягаюся, пхаю пакет із залишками рогаликів у кишеню пальта й виходжу надвір. Харків міцно тримає за руку — так, наче я зараз вирвуся і втечу від нього. Але я нікуди не тікаю, покійно йду поруч, споглядаючи місто.

Доходжу до вулиці Полтавський Шлях, де повз мене гуркотить трамвай №3. Якщо стрибнути в нього, можна доїхати до Лопанської набережної, а звідти вийти на Університетську гірку. Це буде самісінський центр міста.

— Не треба трамвай, — шепоче Харків. — Давай пішки.

Я погоджуюся. Погода класна, валізи в мене немає, лише наплічник, в якому зовсім трошки речей. Чом би не погуляти?

Я йду вулицею вздовж трамвайної колії. У місті рання весна — та сама, коли дерева ще голі, але вже потроху видніють бруньки. Після дощу смачно пахне вологим асфальтом.

— Власну версію заснування Харкова також мав поважний історик, професор Харківського університету Дмитро Багалій, — тим часом шепоче мені на вухо Харків. — Він стверджував, що Харків було засновано 1654 року, коли на цю територію прийшли переселенці з Наддніпрянської України.

Для проживання вони обрали Харківське городище, це територія над річками Харків і Лопань. Усі знають цю точку як Університетська гірка.

— Я знаю, — сміюсь я. — Я ж туди якраз і йду.

— А чи знаєш ти, що Полтавський Шлях, яким ти зараз крокуєш, одна з найстаріших вулиць Харкова?

— Знаю, але без подробиць. Чула, що таку назву вулиця отримала, бо саме звідси починалася дорога на Полтаву.

Я доходжу до пожежної частини №3 — цю триповерхову будівлю з червоною баштою в місті називають на старий манір — каланча. Око чіпляється за меморіальну дошку: «У 1845 році стала до ладу Залопанська пожежна частина — найстаріша в м. Харкові й на Україні. Дошка встановлена на честь 175-річчя пожежної охорони міста Харкова».

— На Україні! Яке невігластво! — чую позаду себе.

Обертаюся, поруч стоїть невисока охайна бабуська. З нафарбованими блідо-рожевою помадою губами, в окулярах у тоненькій сріблястій оправі, у бордовому пальті й такому самому береті, на якому збоку виблискує чудернацька брошка. У руках — чорна шкіряна

сумочка, досить потерта. Її сухенькі ручки, що міцно тримають сумочку, вкриті пігментними плямами, які схожі на цятки від засохлої гречки на тарілці.

— Це все відрижка совка, — бабуська продовжує свій спіч. — Вони ніколи не вважали нас за людей, ніколи не думали, що ми на щось здатні. НА Україні — нібито ми десь там на краєчку, якісь задвірки імперії. Аж ніяк! Ми були її двигуном, її гарячим серцем! А Харків — то взагалі було найкраще місто в імперії!

Я усміхаюся. Люди, що народилися і все життя прожили в Харкові — окрема секта. Їхня любов до міста сягає просто фантастичних розмірів. Вони впевнені, що Харків — найкраще місто на землі, найчистіше, найкомфортніше, найгарніше та найкреативніше. Видно, ця бабуська саме з таких.

— Ця пожежна частина, поміж іншим, одна з перших в Україні, — бабуська розуміє, що я її слухаю, тому замовкати не збирається. — Пожежна охорона почала працювати майже від дня заснування міста. Тобто ще в XVII столітті, уявляєте?

Я киваю.

— Тогочасний Харків скидався на велике поселення, де всі будівлі були з дерева. Займалися такі будинки дуже легко й горіли швидко. Отже, пожежники були конче необхідні місту. Саме тому й збудували цю пожежну вежу. Тоді це була найвища будівля в місті! І з її вершечка весь Харків виднів як на долоні. Розумієте, для чого?

— Здогадуюся, — сміюсь я.

— Ви ж розумієте, телефонів тоді ще не було. Тому на каланчі чергували пожежники, — бабуська наче не чує мене. — Якщо вони бачили десь густий дим, то били на сполох. Як саме, спитаєте ви?

Я нічого не питаю, просто стою поруч і слухаю цей нескінченний потік думок від охайної жіночки в бордовому пальті. Зізнаюся чесно: слухати її мені цікаво. Історії пожежної вежі я не знала.

— Так, у пожежників тоді був спеціальний дзвоник, чимось схожий на церковний дзвін. Тільки пожежна охорона мала свій спеціальний шифр. Кількість ударів у тривожний дзвін та проміжки між ударами слугували кодом, який повідомляв черговій команді, де саме сталася пожежа. Ось так.

З цими словами бабуська йде геть. Ні привіт, ні па-па. Вочевидь, їй просто хотілося виговоритися. Що ж, місію виконано.

*Пошуки на вулиці
з найстарішою
пожежною станцією
в Україні*

Я йду пішки далі. Вулиця Полтавський Шлях — наче німий свідок цілої епохи. Кожна друга-третя будівля — пам'ятка архітектури віком близько 150 років. Я доходжу до позначки №6 і на секунду завмираю. Маленька, вузька двоповерхова будівля, вивіска «Боммер». Перший в Україні — та що там в Україні, в усій російській імперії! — стаціонарний кінотеатр.

Колись я читала, що перший кіносеанс у Харкові відбувся 1896 року. Офіційним роком народження кінематографа вважається 1895 рік. Тобто кіно з'явилося в Харкові майже одразу після його винайдення. Раніше, ніж у Києві. І тим паче раніше, ніж у Москві. Бабуська, що говорила до мене біля пожежної вежі, мала рацію: Харків був двигуном імперії, її палким серцем, що билось в ритмі найсучасніших тенденцій.

Перші кіносеанси в Харкові відбувалися в орендованих приміщеннях. Проте 1908 року з'явився стаціонарний кінотеатр — тобто зі своїм власним приміщенням. Заклад відкрили брати Боммери, підприємці з Франції, які організовували культурні події на території тогочасної так званої російської імперії. Починали Боммери, як і інші підприємці у сфері кіно, з «бродячого» кінематографу. Тобто показували «рухомі картинки» на орендованих майданчиках. Але ті були дуже незручні та погано пристосовані до кінопоказів.

Трохи згодом брати зрозуміли, що кіно — це справжня золота жила, тому почали будувати кінотеатри по всій імперії. Харків тоді став одним з перших міст, де вони відкрили постійний кіномайданчик. Для порівняння: перший стаціонарний кінотеатр у Києві відкрили в 1911 році.

«Харків був двигуном і найкращим містом в імперії», — лунає в моїй голові голос бабуськи.

Що ж чекало на харків'янина, який міг собі дозволити сходити в кіно далекого 1908 року? О, це було дуже розкішно! На першому поверсі розташовувався зал на 380 місць. У фое на другому поверсі працював буфет і грав оркестр. Жінки вдягали найсвятковіші сукні, а чоловіки — костюми-фраки та краватки-метелики. Загалом, кожен кінопоказ тоді більше скидався на звану вечерю в імператора, ніж на пересічну культурну подію.

Відкриттям кінотеатру брати Боммери не обмежилися. Вони одні з перших почали знімати місцеву кінохроніку. При кінотеатрі працювали оператори, які фільмували життя в місті: види вулиць, перегони на іподромі, людей у парку, якісь важливі культурні події.

Перші фільми були короткометражними. По суті, як один довгий, статичний, фіксований кадр. Рух у кадрі — це все, чого потребувала аудиторія для розваги, тому ранні фільми просто показували якусь активність, наприклад, рух транспорту і пішоходів на вулиці.

Не було ані якоїсь історії, ані сюжету, ані монтажу. Кожен фільм тривав доти, доки в камері була плівка. Фільми від братів Боммерів більше скидалися на такі собі сюжети-замальовки, які зараз може зробити кожен, хто має смартфон. Проте тоді, понад 100 років тому, це здавалося всім справжньою магією.

Я дивлюся на вивіску «Боммер» наче зачарована. Пригадую, як ходила сюди на перші побачення. У кінотеатрі завжди крутили тільки некомерційне кіно. Тут ніколи не було блокбастерів на кшталт «Людина-павук» чи популярних голлівудських комедій. Тільки артхаусне, фестивальне або документальне кіно, подивившись яке, ти відчуваєш себе трошки розумнішою, а від цього і трохи дорослішою.

*Цікаво, який вигляд має
будівля кінотеатру, якому
вже понад 100 років?*

ДИВИСЬ ТУТ!

Автоматично смикаю ручку на дверях — здається, от я зараз зайду всередину і, наче на машині часу, перенесуся в минуле на 20 років назад.

— Не працює, — біля мене нізвідки виростає сивовусий двірник у яскраво-помаранчевому, вирви око, жилеті.

— Давно? — я відчуваю легке розчарування.

— Роки три-чотири.

— Тю, ля, а що таке? — половина життя, проведена на Салтівці, одному з районів на околиці Харкова, одразу дається взнаки. Харківська говірка лізе з мене автоматично.

«Тю» в Харкові виражає здивування, розчарування чи обурення.

«Ля» — скорочене від «поглянь-но». Якщо почуєте десь у Харкові «ля-ля-ля», знайте: це не музичну ноту співають, а хтось закликає подивитися на щось. Мабуть, у Львові в таких випадках кажуть «диви-диви-диви».

— О, то ти місцева? — двірник сміється, і його вуса смішно ворухаються під великим м'ясистим носом. Великі, жилаві руки вправно працюють мітлою, замітаючи до купи бруд на асфальті.

— Ага, — сміюсь я у відповідь. — Просто давно в «Боммері» не була.

— І навряд чи вже потрапиш сюди, — його темні, наче маслини, очі за секунду тьмяніють від суму. — Закрили твій «Боммер». Казали, що на реконструкцію, мовляв, треба відремонтувати, оновити обладнання... Але не думаю, що це колись станеться.

— Та ну. Чого?

— Хотіли б — давно вже зробили. Коли людина має бажання, вона бере і робе. І час знаходиться, і можливості. Навіть якщо грошей немає, якась змога обов'язково буде. Але тільки якщо є бажання. А коли його нема...

Я сумно зітхаю. Вусатий двірник має рацію. Я прощаюся з ним і йду далі. Переходжу дорогу й наприкінці вулиці зупиняюся

перед Зеленим будинком — так називають будівлю №1 на розі Полтавського Шляху і Лопанської набережної.

Розкішна кутова будівля зеленого кольору з башточкою посередині, що перебуває у відверто занедбаному стані. Збудований ще у XVIII столітті дім понад 60 років не знав капітального ремонту. У 2000-х тут розташовувався корпус Харківського національного економічного університету. Проте 2006 року навчальний заклад переїхав, і відтоді будівля майже 20 років стоїть закинута, повільно руйнуючись разом із розкішним внутрішнім оздобленням. Фасад «поплив», кілька років тому всередині рухнула частина перекриття. Повномасштабна війна додала свого. Починаючи з лютого 2022-го, Харків щодня перебуває під російськими обстрілами, одного дня приліт стався неподалік від набережної. Будівля вціліла, проте вибуховою хвилею вибило вікна.

Я торкаюся потрісканої зеленої фарби й на мить уявляю, що можна було б зробити з цим будинком, якби хтось мав бажання привести його до ладу.

Можна віддати будівлю якомусь іншому університету. Думаю, навчатися в аудиторіях з краєвидом на набережну — це дуже класно, такий пейзаж надихає.

Можна відкрити лакшері-готель. З тих, де зупинятимуться селеби, які приїжджатимуть до Харкова. У Парижі, наприклад, є легендарний готель Ritz, у Венеції — не менш легендарний готель Danieli. Зелений будинок може бути не гіршим за них!

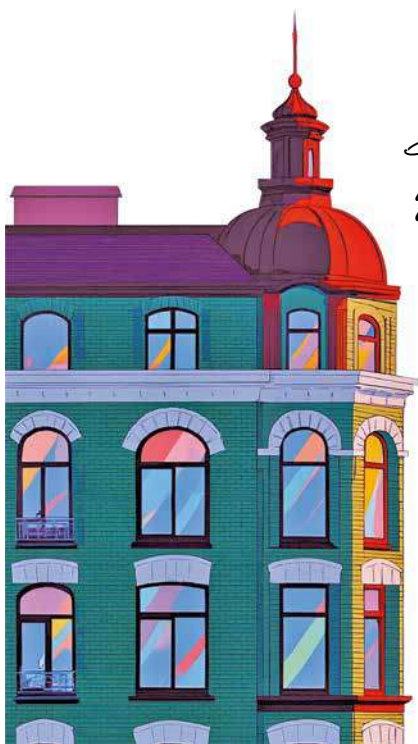
Можна зробити там квартири й продавати їх за мільйон грошей. Думаю, харківські мажори радо купували б житло в такому шикарному місці.

Або ж можна зробити тут музей чи, скажімо, публічну бібліотеку. У Стамбулі, де я живу останні чотири роки, так реставрують багато старовинних будівель. Одна з них — Булгур Палас, 113-річний

палац, спроектований італійським архітектором. Міська влада повністю відреставрувала його, відкривши там культурний і виставковий центр нового покоління з бібліотекою, виставковою залюю, рестораном, майданчиками для проведення заходів та оглядовою терасою з фантастичним краєвидом на місто.

— Чому наші так не можуть? — питаю я сама себе.

— Бо не хочуть, — шепоче мені Харків. — Ти ж чула, що казав тобі той чолов'яга: коли людина має бажання, вона бере і робе.

*Хочеш подивитися,
який вигляд має
Зелений будинок по
вулиці Потапівській
Шмига, 1?*

ГОУ ГУЛЯТИ В ГҀГЛ-КАРТИ!

*Хочеш
роздивитися
будівлю всередині?*

В ІНСТАГРАМІ @ZA_LORAN Є ФОТО Й ВІДЕО.
НАВЕДИ КАМЕРУ СМАРТФОНА НА QR-КОД